

*Гусак А. П.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального права і процесу**Волинського національного університету імені Лесі Українки*

СУЧАСНА ПРАКТИКА ТА СТАН ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСОБАМИ ПРОБАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена огляду та дослідженню сучасного стану запобігання злочинам неповнолітніх правопорушників засобами пробації. Автором наголошено, що метою пробації є забезпечення соціальної безпеки, що означає роботу над подоланням загроз сучасного світу. Ця безпека стосується здатності суспільства існувати в його поточному стані, незважаючи на зміну умов і можливі чи реальні загрози. Автором виділені основні переваги застосування пробації щодо неповнолітніх та сформульовані напрямки розвитку та вдосконалення такої діяльності. Зауважено, що момент звільнення для правопорушника дуже важливий. Перед ним постає безліч проблем, які колишній ув'язнений не може вирішити самостійно. Саме в цій ситуації на допомогу і має прийти служба пробації. Органи пробації у співпраці з керівництвом пенітенціарних установ, правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування допомагають правопорушникам, які збираються звільнитися: визначитися з місцем проживання після звільнення; лікування; працевлаштування; надання соціальних послуг. Автор формулює поняття «протидії злочинності неповнолітніх» як систему заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовану на усунення факторів, що призводять до злочинності неповнолітніх. Зауважується, що залежно від цільової аудиторії профілактичного впливу виділено три рівні реагування на злочинність неповнолітніх: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Автор визначає, що одним із найефективніших засобів соціальної роботи в напрямку соціальної адаптації неповнолітніх, які повертаються з місць позбавлення волі, є соціальний супровід. Постпенітенціарний соціальний супровід – це цілеспрямована діяльність державних і недержавних організацій, соціальних працівників, відповідального за реалізацію питань соціальної політики щодо осіб, які повертаються з місць позбавлення волі, спрямована на створення необхідних умов для позитивної соціалізації. Загалом, автор зазначає, що запровадження системи ювенальної пробації в Україні є прогресивною ідеєю, яка має кращим чином змінити ситуацію у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх та сприяти усуненню передумов для злочинності серед неповнолітніх. Система пробації має бути невід'ємною частиною системи ювенальної юстиції для покращення соціальних відносин у країні, покращення рівня життя, зміни ставлення до багатьох цінностей та покращення фізичного та психічного здоров'я нації. Безумовно, запровадження пробації в Україні є нововведенням у системі профілактики рецидивної злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: покарання, позбавлення волі, пробація, соціальна адаптація, постпенітенціарний соціальний супровід.

Постановка проблеми. Пробація є відносно новим напрямком загальної системи кримінального судочинства. Те, що століттями впроваджувалося в інших країнах, в Україні

відбулося за кілька років, і реформа пробації вважається однією з найуспішніших.

5 лютого 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про пробацію», який визначив національну модель пробації та враховав стандарти пробації, викладені в Рекомендації CM/Rec (2010) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію. Відповідно до закону, пробація розглядається не лише як альтернатива ізоляції правопорушників від суспільства, а й як захід кримінально-правового та соціально-виховного впливу. Одним із компонентів пробації в цій рекомендації є нагляд за правопорушником, який слід розглядати не лише як функцію контролю, але й як засіб консультування, допомоги чи мотивації. Там, де це можливо, нагляд слід поєднувати з іншими освітніми заходами, які можуть надавати служба пробації, такими як загальне та професійне навчання, працевлаштування, лікування тощо [9].

Метою пробації є забезпечення соціальної безпеки, що означає роботу над подоланням сучасних загроз; ця безпека стосується здатності суспільства існувати в його поточному стані, незважаючи на зміну умов і можливі чи реальні загрози. Основою забезпечення національного громадського порядку і безпеки є загальні принципи законності, стабільності та безпеки, узгодженості життєво важливих інтересів народу, суспільства і держави тощо.

Хоча метою та основою винесення покарання все ще є соціальний захист, цього можна досягти лише за умови не лише бажання, але й здатності злочинців дотримуватись закону та забезпечити власну безпеку після засудження та відбування покарання. Тому виправлення людей є одним із засобів досягнення основної мети пробації.

Виправлення правопорушників є однією з цілей покарання, яка передбачає усунення наслідків покарання, що спричиняє схильність до законності, а головне, ця тенденція не вчиняти нових злочинів, тобто не становити загрозу суспільству.

Створення злочинцеві умов для запобігання новим злочинам у зв'язку з наслідками покарання чи покладених на нього обов'язків позбавляє його можливості вчиняти нові злочини. Такий результат, звичайно, може бути досягнутий під час виконання покарання, коли умови, в яких перебуває особа, серйозно перешкоджають або повністю позбавляють її можливості вчинити нове кримінальне правопорушення. Але цього можна досягти і постійним контролем за своєю поведінкою, виконанням покладених на нього обов'язків, що необхідно поєднувати з відповідною соціально-виховною роботою та правовим задоволенням наявних потреб. Все це дає реальну можливість змінити концепцію та відмовитися від тенденції надмірного покарання в судовій практиці.

Стан дослідження. Вивченням впровадження інституту пробації та діяльності органів пробації в Україні займалися такі вчені: В. Аніщук, О. Беца, І. Богатирьов, О. Богатирьова, Н. Буруковська, Н. Доній, О. Джуца, В. Дрьомія, В. Голина, В. Кирилук, О. Книженко, О. Колб, М. Колесник, Н. Крестовська, О. Литвинова, М. Палій, Д. Ягунов, І. Яковець, О. Янчук.

Мета статті – дослідження сучасного стану застосування пробації щодо неповнолітніх в Україні, з'ясування основних питань законодавчого регулювання розвитку національної моделі пробації та перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до критеріїв організації діяльності служб пробації країн-членів Ради Європи, що містяться в Рекомендації CM/Rec (2010) 1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію, до функцій пробації можуть бути включені: доповідь суду, громадські роботи, здійснення нагляду, робота із сім'єю засудженого, електронний моніторинг, постпенітенціарний контроль, допомога в соціальній адаптації, робота служби пробації із засудженими – іноземними громадянами і громадянами держави, засудженими за кордоном.

Крім того, стандарт включає інші функції пробації, які також можуть бути включені до національного законодавства за наявності відповідних ресурсів: співпраця з потерпілими, відновне правосуддя, запобігання злочинності.

Поки не всі ці функції відображені в національному законодавстві України, головним чином через складну економічну ситуацію в країні. Органи пробації не співпрацюють із родинами правопорушників, засобами електронного спостереження та громадянами держави, засудженими за кордоном.

За функціями, які виконує пробація в національній системі, вона поділяється на три види: досудова, наглядова та пенітенціарна.

Досудова пробація – це надання до суду офіційної інформації про підсудного, щоб суд міг визначити міру його відповідальності.

Наглядова пробація починається відразу після того, як суд признає покарання, альтернативне позбавленню волі, і включає нагляд та заходи соціального виховання правопорушників.

Крім того, Закон України «Про пробацію» запровадив новий інструмент роботи з суб'єктами пробації – пробаційні програми. Вони також призначаються особі, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням та здійснюють комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки чи певних проявів, що призводять до суспільно корисних змін особистості та поведінки людини.

Момент звільнення для правопорушника дуже важливий, адже перед ним постає безліч проблем, які він не може вирішити самостійно. Саме в цій ситуації на допомогу має прийти служба пробації. Органи пробації у співпраці з керівництвом пенітенціарних установ, правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування допомагають правопорушникам, які збираються звільнитися: визначитися з місцем проживання після звільнення або помістити їх у спеціалізовані притулки для звільнених; лікування; працевлаштування; надання соціальних послуг; визначення можливості чи неможливості проживання правопорушника у обраному місці проживання; визначення способів надання притулку правопорушникам без постійного місця проживання [11, с. 139].

Окремим напрямком діяльності служби пробації є процес роботи з неповнолітніми. Він має багато специфічних особливостей. Водночас пробація неповнолітніх потребує спеціалізації, відокремлення останніх від інших суб'єктів пробації, з метою усунення певних факторів, що негативно впливають на дітей, та створення необхідного підґрунтя для ефективної роботи з ними. Саме тому в рамках реформування системи кримінального судочинства України у справах неповнолітніх створено окрему організаційну структуру для забезпечення пробації неповнолітніх.

Фактично на даному етапі визначеної законом діяльності та форм діяльності установ пробації значно більше, ніж зазначені вище. Слід зазначити, що протягом терміну дії закону України «Про пробацію» він жодного разу не змінювався по суті існуючої процедури, хоча аналіз практики застосування закону свідчить про наявність певних прогалин та упущень. Експерти кажуть, що ухвалення закону призвело до деяких позитивних змін і наблизило Україну до Європи, але в законі багато невідповідностей [7, с. 599].

Варто зазначити, що науковці та фахівці продовжують вносити пропозиції щодо подальшого розширення завдань та функцій установ виконання покарань [1].

Дослідженням Українського інституту пробації приділяється дедалі більше уваги, адже соціальна адаптація осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі, є не лише одним із важливих напрямів попередження вчинення такими особами нових злочинів, а й одним із важливих напрямків попередження злочинності. Крім внутрішніх психологічних факторів адаптації, колишнім злочинцям заважає байдужість оточуючих, а в деяких випадках навіть відкрите неприйняття найближчого оточення та суспільства в цілому. Успішна реінтеграція звільнених залежить від успішного вирішення проблем, з якими стикаються ці громадяни, і в кінцевому підсумку зниження ризику вчинення ними нових злочинів.

До переваг застосування пробації відносимо:

- для правопорушників – можливість залишитися в суспільстві; зберегти сімейні стосунки, роботу та житло; подолати шкідливі звички та змінити злочинні нахили; отримати підтримку на шляху змін і реалізації свого потенціалу;
- для суспільства – справедливе правосуддя (вибір покарання, необхідне і достатнє виправлення); безпечне суспільство;
- для країни – зменшення витрат на утримання злочинців у в'язниці; запобігання повторним злочинам; зменшення об'ємів злочинності і кількості ув'язнених; відповідність міжнародним стандартам і європейським цінностям [9].

Основними напрямками розвитку служби пробації в Україні на найближчі роки є: розвиток співпраці з судами, прокуратурами, адвокатськими фірмами, центрами безоплатної правової допомоги, поліцією та іншими правоохоронними органами; поглиблення співпраці з громадою для розширення практик пробації за допомогою регіональних програм та розвитку ресурсного фонду для обслуговування клієнтів пробації; розробка стратегії роботи персоналу та волонтерів з посиланням на міжнародний досвід; розробка критеріїв оцінки діяльності працівників пробації; створення електронної бази даних суб'єктів судових процесів та автоматизація статистики; створення передумов для впровадження електронного моніторингу пробації (браслетів).

Протидія злочинності неповнолітніх – це система заходів, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямована на усунення факторів, що призводять до злочинності неповнолітніх. Залежно від цільової аудиторії профілактичного впливу прийнятні три рівні реагування на злочинність неповнолітніх: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [2, с. 253].

Загальносоціальними заходами щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх є посилення соціального захисту сімей з дітьми, збільшення матеріальної допомоги дітям-сиротам та інвалідам, реформування навчальних закладів, належне матеріальне забезпечення праці вчителів і вихователів. Вони спрямовані на послаблення протиріч і стабілізацію соціально-економічних, політичних, морально-психологічних і правових відносин держави і суспільства.

Важливу профілактичну роль можуть відігравати школи, молодіжні творчі центри, спортивні клуби та установи, що організують дозвілля молоді. Звертається увага на підвищення потенціалу громадських організацій щодо боротьби зі злочинністю неповнолітніх [3, с. 259].

Спеціально-кримінологічна профілактика правопорушень повинна включати заходи, спрямовані на зменшення негативного впливу злочинних чинників (на всіх неповнолітніх та їх групи), а також дії, спрямовані на попередження асоціальних мотивацій у осіб з аномальною або злочинною поведінкою.

Згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» в межах визначеної компетенції виділено певне коло державних органів, які відповідають за соціальний захист дітей та попередження правопорушень [8].

Серед заходів спеціально-кримінологічного запобігання в сучасній Україні певною мірою пріоритет надається діяльності органів внутрішніх справ, а саме підрозділам кримінальної поліції у справах дітей. Працівники ОВС організують та проводять рейди з метою соціально-правового захисту дітей від безпритульності та бездоглядності. Ці профілактичні заходи можуть дозволити безпритульним дітям потрапити до закладів соціального захисту та вплинути на дітей, які вживають алкогольні напої, наркотичні засоби чи психотропні речовини.

Досвід боротьби зі злочинністю неодноразово доводив, що лише за умови координації дисципліни, матеріальних гарантій, організаційних гарантій, гарантій інтересів, політичних гарантій, наукової бази та інших відповідних систем можна досягти ефективної профілактики злочинності неповнолітніх. [2, с. 256–257].

У структурі індивідуальної профілактики правопорушень виділяють такі організаційні елементи, як вживання передбачених законодавством заходів для оперативного виявлення неповнолітніх, які вчинили злочини, та осіб, які чинять на них негативний вплив; вивчення вікових та психологічних особливостей неповнолітніх з метою попередження девіантної поведінки; розробка планів особистісно-виховного та профілактичного впливу на правопорушників; організація постійного відстеження способу життя та поведінки молодих людей, щоб усунути «фактори шуму» та сприяти позитивним змінам [4, с. 47].

Досвід показує, що ефективна робота по протидії злочинності неповнолітніх неможлива без комплексного підходу до протидії негативу в молодіжному середовищі. Тому

необхідна координація зусиль усіх зацікавлених центральних та місцевих адміністрацій, а також органів місцевого самоврядування, громадських організацій і, звісно, родин.

Дослідження юридичної літератури показує, що одним із найефективніших засобів соціальної роботи в напрямку соціальної адаптації неповнолітніх, які повертаються з місць позбавлення волі, є соціальний супровід.

Постпенітенціарний соціальний супровід – це цілеспрямована діяльність державних і недержавних організацій, соціального працівника (соціального педагога), відповідального за реалізацію питань соціальної політики щодо осіб, які повертаються з місць позбавлення волі, спрямована на створення необхідних умов для позитивної соціалізації. Обраний варіант соціального супроводу має бути найефективнішим з усіх можливих, узгодженим із клієнтом, реалізованим у партнерстві, поєднаним з індивідуальними та груповими форматами роботи, спрямованим на позитивне використання інновацій соціальної роботи.

Основними організаційними формами постпенітенціарного соціального супроводу є індивідуальна та групова робота. До цих методів належать консультування, захист прав, психологічна реабілітація, форми навчання соціальної компетентності та інші методи соціального впливу [6].

Для забезпечення рівня постпенітенціарного соціального супроводу соціальні працівники повинні бути досконало обізнані з правовими, психолого-педагогічними, соціокультурними питаннями, пов'язаними з досягненням цілей. Підхід має бути зосереджений на позитиві, довірі до людства, але водночас з розумінням складності відновлення соціального характеру колишніх в'язнів.

Постпенітенціарна соціальна підтримка колишньої ув'язненої молоді – це техніка соціальної роботи, яка передбачає створення умов для ресоціалізації колишньої в'язничної молоді та, за необхідності, представництво її інтересів у правозахисній діяльності з метою дотримання прав і свобод тих, які караються.

Досягнення позитивних результатів вимагає активної взаємодії кількох суб'єктів системи ювенальної юстиції, зокрема органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства. Необхідними умовами виконання цієї функції є виправлення неповнолітніх, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, соціально-виховна робота з цими особами, заходи щодо їх участі у суспільно корисній праці, загальноосвітня та професійна підготовка, участь громадських організацій, що забезпечують уникнення ризиків усунення неповнолітніх від активної соціальної взаємодії.

Загалом зазначаємо, що запровадження системи ювенальної пробації в Україні є прогресивною ідеєю, яка має кращим чином змінити статус-кво у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх та сприяти усуненню передумов для злочинності серед неповнолітніх. Система пробації має бути невід'ємною частиною системи ювенальної юстиції для покращення соціальних відносин у країні, покращення рівня життя, зміни ставлення до багатьох цінностей та покращення фізичного та психічного здоров'я нації.

Кожен вид пробації відіграє відповідну роль у протидії рецидивній злочинності. Рецидивна злочинність в нашій країні притаманна всім видам злочинності. Тому можна припустити, що вчені, які наголошують на тому, що в'язниці є спеціалізованими кримінальними школами, а не виправними місцями, мають рацію.

Тому ми повністю підтримуємо думку про необхідність поступового встановлення розумної альтернативи формі виконання покарань у вигляді позбавлення волі, а саме посилення органів пробачії [5, с. 15].

Одним із напрямів розвитку інституту пробачії є розроблення проєкту закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку системи пробачії, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності», серед іншого яким пропонується скасувати покарання у вигляді обмеження волі та передбачити можливість застосування покарання у вигляді арешту лише до військовослужбовців.

Вводиться новий вид кримінального покарання – пробачійний нагляд, який включає обмеження прав і свобод правопорушників і має на меті реінтеграцію правопорушника в суспільство без ізоляції його від суспільства та запобігання вчиненню ним нових злочинів. Цей новий вид покарання може бути використаний як основне покарання і як додаткове.

Висновки. Отже, щодо поточного стану пробачії можна зробити наступні висновки. Безумовно, запровадження пробачії в Україні є нововведенням у системі профілактики рецидивної злочинності неповнолітніх. При цьому за статистичними даними Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України, Міністерства юстиції України, Державної установи «Центр пробачії» із запровадженням системи пробачії в Україні відбулися позитивні зміни, зокрема, зменшилася рецидивна злочинність серед неповнолітніх. В цілому це свідчить про ефективність діяльності органів пробачії як суб'єктів профілактики рецидивів злочинів неповнолітніми в Україні. Разом з тим, існують проблеми в реалізації на практиці основних завдань пробачії, а це, у свою чергу, процес гальмування рецидивної злочинності неповнолітніх. Вважаємо, що для усунення наявних недоліків необхідно вжити таких заходів, як закріплення на законодавчому рівні поняття «ювенальна пробачія»; виключення будь-якого формалізму при застосуванні до неповнолітніх заходів досудової, наглядової та пенітенціарної пробачії; розширення штатної чисельності виправних колоній для неповнолітніх; продовження термінів складання досудових доповідей; активна участь та співпраця з волонтерами, громадськими організаціями, благодійним організаціям, релігійним організаціям; налагодження зв'язків з місцевими органами влади для вирішення проблем працевлаштування та навчання неповнолітніх, звільнених з виховних колоній.

Література:

1. Бабич С. О. Доекстрадиційна наглядова пробачія як новітній механізм дотримання верховенства права під час вирішення питання про видачу особи (екстрадицію). eKMAIR :: Electronic Kyiv-Mohyla Academy Institutional Repository. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/314bb905-2429-4dd2-aaa0-ccbce43e6767> (дата звернення: 25.05.2023).
2. Блага А. Б., Давиденко Л. М. та ін. Кримінологія. (Особлива частина) : навчальний посібник / наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. 390 с.
3. Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуїська М. Ю. та ін. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.
4. Дегтярьов В. В., Протопопов А. Л. Педагогічно-правова профілактика правопорушень серед учнів професійних закладів освіти : навч.-метод. посібник. К. : Наук. світ, 2001. 86 с.

5. Денисова Т. А. Пошук відповідей на амбітні програми реформування кримінально-виконавчої системи України: від законодавства до кадрового забезпечення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1(11). С. 8–19.
6. Коваль В. В. Постпенітенціарний соціальний супровід неповнолітніх. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер. : Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_7_7 (дата звернення: 03.06.2023).
7. Маланчук П. М., Голодна А. С. Пробачія в Україні: бути чи не бути. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1. С. 598–601.
8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-vr#Text> (дата звернення: 25.05.2023).
9. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : Рек. Ради Європи від 17.11.2010 р. № (2010)12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 25.05.2023)
10. Розвиток пробачії в Україні. URL: <http://www.probation.gov.ua>
11. Чернишов Д. В. Сучасний стан упровадження пробачії в Україні : *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробачії в Україні* : матер. Міжнар. круглого столу (22 червня 2018 р.). Київ : Нац. академія прокуратури України, 2018. С. 138–143.

Husak A. Contemporary practices and the state of juvenile crime prevention through probation measures

Summary. This article provides an overview and examination of the current state of preventing juvenile crimes through probation measures. The author emphasizes that the goal of probation is to ensure social security, which involves addressing contemporary threats. This security pertains to society's ability to exist in its current state, despite changing conditions and potential threats. The article highlights the main advantages of employing probation for juveniles and formulates directions for the development and improvement of such activities. It acknowledges the critical moment of release for offenders, where they face numerous problems they cannot solve independently. In this situation, probation services are intended to provide assistance. Probation authorities, in collaboration with the leadership of penitentiary institutions, law enforcement agencies, and local self-government bodies, help offenders who are about to be released by determining their place of residence or placement in specialized shelters, providing medical treatment, facilitating employment, and offering social services. The author introduces the concept of «juvenile crime prevention» as a system of measures implemented by authorized entities aimed at eliminating factors leading to juvenile delinquency. Depending on the target audience of preventive interventions, three levels of response to juvenile crime are identified: general social, special criminological, and individual. The author identifies post-penitentiary social support as one of the most effective means of social work directed at the social adaptation of juveniles returning from places of deprivation of liberty. Post-penitentiary social support is a purposeful activity of state and non-governmental organizations, as well as social workers (social pedagogues) responsible for implementing social policy concerning individuals returning from places of deprivation of liberty, with the aim of creating necessary conditions for positive socialization. Overall, the author emphasizes that the implementation of a juvenile probation system in Ukraine is a progressive idea that can significantly improve the situation in the field of juvenile delinquency

prevention and contribute to the elimination of preconditions for juvenile crime. The probation system should be an integral part of the juvenile justice system to enhance social relations in the country, improve the standard of living, change attitudes towards many values, and improve the physical and mental

health of the nation. Undoubtedly, the introduction of probation in Ukraine is an innovation in the system of preventing recidivism among juveniles.

Key words: punishment, deprivation of liberty, probation, social adaptation, post-penitentiary social support.